

Лук'яненко О. В. Сталін проти КПРС: два культи на початку десталінізації / Лук'яненко Олександр Вікторович // Актуальні питання держави і права. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної заочної конференції Актуальні питання держави і права. 22-23 червня 2012 р. – Харків, 2012. – С.12-15.

СТАЛІН ПРОТИ КПРС: ДВА КУЛЬТИ НА ПОЧАТКУ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ

Лук'яненко О. В.,

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
аспірант кафедри історії України*

Радянський Союз початку 1950-х рр. перебував у полоні культу особи Сталіна. Політик був присутній у шкільних підручниках, на портретах над робочими столами як пересічних трударів, так і високих чиновників. Проте, зі смертю «вождя народів», якому пророкували ще довгі роки при владі, культ неквапливо почав тріщати по швах. Зрештою, після 1956 р., коли було проведено XX з'їзд КПРС, «шви» на тілі сталінської постаті було уже важко залатати. Проте, святе місце пустим не буває. Радянським громадянам була потрібна нова проекція ідеального. Нею міг і, скоріше за все, прагнув стати Микита Хрущов. Однак, це унеможливила боротьба з колінопреклонінням перед посталями живих політиків, започаткована самим Хрущовим. «Розумом, честю і совістю» епохи стала Компартія, насаджувати культ якої стали освітяни країни, бо учитель розумівся як «найбільш близький друг партії у вихованні нової людини» [1, арк.28]. Як змінилося розуміння ролі партії? Згідно наших досліджень, процес заміни культу Сталіна культом КПРС упродовж хрущовської «відлиги» пройшов три періоди: початковий (кризовий) (до 5.03.1953 р.), основний (формуючий) (5.03.1953 – 20.06.1956 р.) та оновлювальний (пристосувальний) (20.06.1956 – 1964 р.).

На зорі 1953 р. партія була уже не «більшовицькою», проте не стільки «комуністичною», скільки «сталінською». Періодична преса нагадувала, що «партія Леніна-Сталіна вказала планеті її Новий шлях» [2], який ще варто було завершити прийдешнім поколінням. З одного боку партія уже стала світочем,

проте, з іншого – це світло сяло в руках однієї людини. Рядки із вступних диктантів до Глухівського педінституту 1953 р. лише укріплюють у цій думці: «Партія, якою керує товариш Сталін, кличе трудящих продовжити і довести до кінця почату Леніним справу» [3, арк.10]. В останні місяці життя політика утворилося щось на зразок сакрального тандему чоловічого та жіночого начал. Сталін поставав таким собі батьком, подателем сили, натхненником, партія виступала матір'ю – всемогутньою, життєдайною. Заміна релігійних орієнтирів очевидна: «Це – Сталіна невтомний геній, / Він сил дає новий прибій / Нам комунізм побудувати, / Спасибі, партіє, тобі, / Велика, всемогутня мати!» [4].

Здавалося, смерть проводиря радянського народу мусила б сколихнути сталій уклад речей. Проте, образ тандему Сталіна та партії уже був наскрізним у світогляді громадян. Вождя (чоловічого початку) уже не було у цьому (матеріальному) світі. Натомість була аморфна, майже трансцендентна ікона партії. У перші траурні дні березня 1953 р. до її трансцендентності додалася неземна опіка над народом покійного вождя. В атеїстичній свідомості радянського громадянина відбувся дивний сплав напіврелігійних та напівідеологічних уявлень. «Ми народів ствердимо надію – / В нас міцна і впевнена рука. / Нашими серцями володіє / Партія і Сталінське ЦК» [5]

Однак, поступовий крен у світогляді очевидний. Раніше рідним і близьким кожному був товариш Сталін. Він був піклувальником, проводирем, натхненником, ідеалом. Віднині «рідною», «тою, що чує все», «тою, якій служить трудова юність» стає партія. Та її правда у світосприйнятті громадян все ще лишається сталінською – занадто глибоко укорінилася ідеологія культу особи: «Партия, слушай, родная, / Голос своих сыновей – / Служит юность трудовая / Правде сталинской твоей» [6]. Укріплювати у громадян первинність партії над її представниками почали чи не одразу по смерті Сталіна. Однією із таких ініціатив була пропозиція міністра внутрішніх справ Л. Берії заборонити використання під час демонстрацій у колонах портреті живих політиків [7, С.498]. Партія мала бути над людьми – образом чистоти, справедливості. єдиними, хто міг дивитися з її височини на пересічних громадян, були її генії.

Товариш Сталін уже перейшов до категорії її корифеїв (таких собі пророків «МЕЛС» – на одному шаблі із Марксом, Енгельсом та Леніним). Тому його портрет з колон демонстрантів не зник. До речі, й інші, «живі» політики, уже скоро знову замайоріли на планшетах в руках людей. Образ самодостатньої партії без вождя ще був доволі слабким, аби заступити собою ідолопоклонницькі стереотипи радянського мислення.

Посилення позицій партії було цілком логічним до її 50-літнього ювілею у листопаді 1953 р. Лекторії, концерти, мітинги, публікації у персі – стандартний набір «ідеологічної артилерії» у таких справах. Але розриву із «сталінським протекторатом» над партією не відбулося. Вона постала як виплекана і вирощена покійним вождем. Навіть образність мислення поетів-пропагандистів намагалася прив'язати її до співзвучних Сталіну слів, аби поглибити цей зв'язок: «Великий Ленін і великий Сталін / Її ростили п'ять десятиліть. / Тому вона, як світоч той стоїть, / Ввібравши в себе міць дзвінкої сталі» [8].

Попередній аналіз загальної атмосфери констатує важкість розвінчання образу партії з образом такого собі «святого духу» Сталіна, який крізь неї спрямовував устремління людей та за її допомогою змінював світ. Ознаки деміурга у Сталіна протягом 1953 р. було важко відібрати: цьому лише належало статися за декілька років [9]. Однак, перші дії уже почалися.

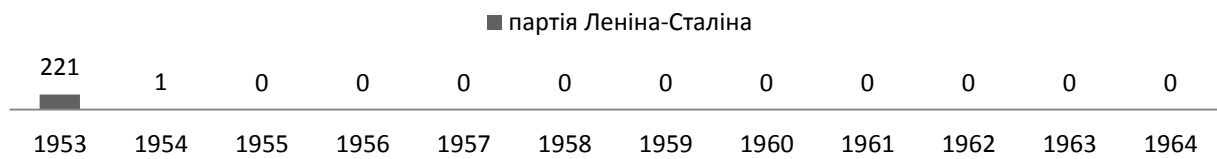
Контент-аналіз обласної періодики, яка найбільше заповнювала життя пересічних громадян, доходила чи не до кожної оселі, дає цікаві цифри. Так, у «Зорі Полтавщини» за 1953 р. маємо наступне. За два місяці, що їх одвело

життя Сталіну у 1953 р., періодика згадує партію здебільшого у словосполученні «партія Леніна-Сталіна», часто гублячи першого з діячів. У січні з періодичністю до 3 разів на число газети (57 формулювань), у лютому в середньому до 2 згадок. В усіх інших випадках партія залишається комуністичною. Її «сталінський» багаж починає помітно зменшуватися з посиленням позицій нового керівництва країни після смерті «вождя». Звичайно, у траурний березень більшість апеляцій до партії відбуваються саме з урахуванням атрибутів «сталінська», «Леніна-Сталіна», що цілком логічно для людей, які втратили «живого бога», опору тієї самої партії.

Уже в квітні, коли на владному Олімпі запанували відверті настрої з десталінізації суспільства та країни, очевидний спад ідеологічних асоціацій партії зі Сталіним (кількість таких фактів зменшилась у 3 рази, із 61 до 19, в середньому до однієї згадки на число). Наявність у щоденному виданні паралелі «партія – Сталін» дається в знаки у процесі формування світосприйняття людей. Тому не дивними була поява віршів, які констатували «сталінську» природу партійності. Збільшення подібних формулювань у травні логічно пояснюється святкуванням Першого травня – відверто першого без Сталіна, однак, під керівництвом його, сталінського, ЦК. Проте, і ця кількість згадок партії як сталінської насправді виглядає доволі незначною, бо припадає здебільшого на дві дати – 1 та 9 травня, свята, які ще не могли не асоціювати з колишнім «визволителем» від соціальної, національної та фашистської неволі.

Протягом літа 1953 р. помітний різкий перехід у політиці позиціонування партії: максимум 4 згадки на місяць (1 згадка на 5 чисел зв'язку партії зі Сталіним). Це – кінець перехідного (кризового) періоду у створенні образу партії, який почався із смертю «вождя народів. Надалі, уже з вересня 1953 р., показник згадок КПРС у атрибуті зі Сталіним дорівнюватиме нулю.

Динаміка вживання словосполучення "партія Леніна-Сталіна" у "Зорі Полтавщини" 1953- 1964 рр.

Чому саме вересень? Серед вірогідних пояснень може бути початок активної діяльності Микити Хрущова на посаді Першого секретаря ЦК КПРС із 7 вересня. Ініційована постанова Пленуму ЦК КПРС «Про заходи дальшого розвитку сільського господарства» за його доповіддю почала нову еру у проектуванні життя радянських громадян [10]. І у новій проекції померлому вождеві відводилося все менше місця. Однак, явний за аналізом періодики початок кампанії «очищення» партії від «сталінської» залежності у свідомості громадян був доволі розмитим. І, напевне, залишався таким аж до XX з'їзду КПРС у лютому 1956 р.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів Полтавського національного педуніверситету (далі – АПНПУ), ф.1 (з/в), оп.1961 (Іст.) (А-Б), спр. Авраменко О.О., 44 арк.
2. Під прапором партії Леніна-Сталіна // Зоря Полтавщини (далі – ЗП). – 1 січня 1953. – №1 – С.1.
3. АПНПУ, ф.1 (з/в), оп.1956 (Рос.) (З.К.С.), спр. Кир'яненко Л. Ф.. –28 арк.
4. Вечеренко Я. Спасибі, партіє, тобі! / Ярослав Вечеренко // ЗП. – 24 січня 1953. – №17. – С.3.
5. Гарін Ф. Веде нас Сталінське ЦК / Федір Гарін // Зоря Полтавщини. – 17 березня 1953. – №57. – С.2.
6. Ошанин Л. Партия, слушай, родная // ЗП. – 20 травня 1953. – №99. – С.3.
7. Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В.В. Петровський, Л. О. Радченко, В.І. Семененко. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2007. –592 с.

8. Летюк Є. На висоті // ЗП. – 6 листопада 1953. – №221. – С.3.
9. Лук'яненко О. В. Нове життя старих міфів: культотворення та культотворці середини ХХ століття / Олександр Лук'яненко // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга І. – Львів: Логос, 2010. – С.542-549.
10. Про заходи дальшого розвитку сільського господарства СРСР. Постанова Пленуму ЦК КПРС, прийнята 7 вересня 1953 року по доповіді товариша Хрушова Микити Сергійовича // ЗП. – 13 вересня 1953. – №183. – С.1-4.